

11^ο Συνέδριο «Ελληνική Γλώσσα και Ορολογία»

Αθήνα, 9-11 Νοεμβρίου 2017

(<http://www.eleto.gr/gr/Conference11.html>)

Σάββατο, 11 Νοεμβρίου 2017, 16:50–19:00

Ανοικτή συζήτηση:

Γλώσσα και ορολογία στη λογοτεχνία

(Γλωσσικά και ορολογικά ζητήματα που αντιμετωπίζουν οι συγγραφείς και οι μεταφραστές όταν καταπιάνονται με αντικείμενα ειδικών θεματικών πεδίων)

Η σαφήνεια και η ασάφεια

*Σκέψεις για την λογοτεχνική και την επιστημονική γλώσσα
με αφετηρία ένα πρώιμο δοκίμιο του Κωστή Παλαμά*

Κώστας Κουτσορέλης
(koutsourelis@gmail.com)

Στα 1895, οι διάσημοι ποιητές της αθηναϊκής ρομαντικής σχολής έχουν όλοι εκμετρήσει το ζην. Ο τελευταίος τους, τον ίδιο εκείνο Γενάρη: ο λαοφιλέστατος Αχιλλέας Παράσχος. Ο πολύς Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής έχει πεθάνει τρία χρόνια νωρίτερα, στα 1892. Οι ολιγόζωοι Ιωάννης Καρασούτσας και Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος έχουν εκδημήσει ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1870, οι αδελφοί Σούτσοι κάμποσα χρόνια πρωύτερα. Παρ' όλα αυτά, αν κρίνει κανείς από τις ανθολογίες και τις αναδημοσιεύσεις των περιοδικών, αν κρίνει μάλιστα από τις τιμές ήρωος που το έθνος επιφυλάσσει στον Αχιλλέα κατά το ξόδι του, η δημοτικότητα τους παραμένει αλώβητη. Οι φιλαναγνώστες της εποχής αγαπούν περιπαθώς την ποίησή τους, παρά τον ρητορισμό, παρά τον συναισθηματισμό, τη δημοσιογραφική προχειρότητά της συχνά, και τ' άλλα της κουσούρια. Και δυσκολεύονται πολύ να συμπηλωθούν με τις νέες ποιητικές τάσεις που φτάνουν στο Άστυ από τις όχθες του Σηκουάνα, τον παρνασσιισμό και προ πάντων τον συμβολισμό. Ο ίδιος εκείνος Παράσχος, τους ποιητές που κομίζουν το νέο αυτό πνεύμα, τους αποκαλεί υποτιμητικά *παιδαρέλια*.

Είναι σ' αυτή την περιρρέουσα ατμόσφαιρα λοιπόν, που ένα από τα *παιδαρέλια*, ο αδιαφιλονίκητος ηγέτης της γενιάς που αργότερα οι γραμματολόγοι μας θα αποκαλέσουν Γενιά του 1880, και όχι μόνον αυτής, ο 36χρονος Κωστής Παλαμάς παίρνει τον λόγο για να υπερασπιστεί τις αρχές τους. Αφορμή είναι «δημοσίευσμά τι εν τη *Αθηναϊκή Εφημερίδι των Συζητήσεων*». Ο Παλαμάς το αποκαλεί "αναξίαν επίθεσιν", στόχος δε της επιθέσεως είναι μερικά σονέτα του Ιωάννη Γρυπάρη που είχαν δει πρόσφατα το φως στην *Εικονογραφημένη Εστία*, από των στηλών της οποίας απαντά και ο Παλαμάς.

Περί τίνος πρόκειται όμως; Τα ποιήματα εκείνα του Γρυπάρη στέκονται στους αντίποδες της ρομαντικής σχολής. Γραμμένα στη δημοτική και όχι στην καθαρεύουσα, έχουν λεκτικό και μορφή άκρως εκλεπτυσμένα. Το κύριο χαρακτηριστικό τους όμως είναι ότι αποτελούν αναγνώσματα *δύσκολα*, θέλουν μελέτη επισταμένη και επίμονη, θέλουν το κλειδί τους το ερμηνευτικό, δεν παραδίδονται ευθύς στον αναγνώστη. Επόμενο είναι

λοιπόν ότι το κοινό της εποχής, το εθισμένο στην συχνά δημοσιογραφικού τύπου "διαύγεια" των ρομαντικών, να αμυχανεί. Έτσι τα σχόλια μιλούν περί θολότητας και ασαφείας αντιπονητικής, καταπώς περίπου ο Ζαμπέλιος την εποχή του μεμφόταν τον Διονύσιο Σολωμό για τον ομιχλώδη και *αλλοτύπτων γερμανισμόν* του. Ο Παλαμάς λοιπόν παίρνει τον λόγο για να βάλει τα πράγματα στη θέση τους. Και τιτοφορεί το κείμενό του, ένα από τα δυνατότερα κριτικά δοκίμια της γλώσσας μας, "Η σαφήνεια και η ασάφεια".

Η θέση η βασική του Παλαμά είναι κοφτή, σχεδόν προκλητική: η ασάφεια δεν είναι εξ άπαντος κουσουρί.

Ό,τι ονομάζομεν σαφήνεια εν τη ποιήσει δεν είναι απολύτως και πάντοτε πλεονέκτημα, καθώς και ό,τι καλούμεν ασάφεια δεν είναι απολύτως και πάντοτε ελάττωμα της ποιήσεως. Το κάλλος ποιητικών τινών αριστουργημάτων εκλάμπει διά της σαφηνείας. Αντιθέτως δε, το χαρακτηριστικόν στοιχείον του ύψους εξ ίσου ποιητικών αριστουργημάτων είναι η ασάφεια.

Στις σελίδες που ακολουθούν, ο Παλαμάς τεκμηριώνει εν εκτάσει τη γνώμη του. Επικαλούμενος τα μεγαλύτερα κριτικά αναστήματα της εποχής, από τον Γεώργιο Μπράντες της Δανίας ως τον Ιππόλυτο Ταιν της Γαλλίας, ονόματα που και σήμερα διατηρούν το κύρος τους, ο Παλαμάς δείχνει ότι τα γνωρίσματα εκείνα που συνδέουμε με την ασάφεια –η σκοτεινότητα, η υπερβολή, η υπαινικτικότητα, η ελλειπτική έκφραση– στα χέρια του άξιου ποιητή (και τέτοιοι δηλώνει εξ αρχής ότι θεωρεί τον «άγνωστον του κ. Γρυπάρην») είναι μέσα ποιητικά πρώτης τάξεως, φτάνει να συντονίζονται προς μια ομότροπη ευαισθησία. Έτσι, λ.χ., αντιπαραβάλλοντας το ιδεώδες της διαύγειας που δεσπόζει στην αρχαιοελληνική λογοτεχνία με το αντίθετό του, που σφραγίζει τα ποιητικά έργα της Παλαιάς Διαθήκης, γράφει:

Η φαντασία των Ελλήνων συγκερνάται αρμονικώς προς τον λόγον, και περιορίζει το θεϊόν εις καθωρισμένα όρια. Ενώ όμως αντιθέτως η εβραϊκή φαντασία συνδέει το θεϊόν προς το άπειρον. Καταμερίζουσι οι Έλληνες τα πάντα, προβαίνουν διά της αναλύσεως, διά της λογικής, αναπτύσσουσιν τα πράγματα ρητορικώς, φιλοσοφικώς, μεθοδικώς. Οι Εβραίοι δεν αναλύουσιν, δεν λογικεύονται, δεν συμπεραίνουν κατ' ακολουθίαν, βλέπουν μόνον εξαφνικά· οραματίζονται· δεν τους φωτίζει η λογική· τους εμπνέει το μαντικόν δαιμόνιον· δεν αναπτύσσουσιν τα θέματά των· αγνοούν τι σημαίνει οικονομία λόγου. Χωρούσι δι' αλμάτων, οι λόγοι των είναι αστραπαί, περιπίπτουν διαρκώς εις παλιλλογίας, είναι ασαφείς, ούτε θέλουν να είναι σαφείς.

Δεν θα επιμείνω περισσότερο στο δοκίμιο του Παλαμά και στην αισθητική και διανοητική τέρψη που εν αφθονία μάς παρέχει. Είναι προφανές ωστόσο πως ό,τι εκείνος αποκαλεί *ασάφεια*, στις μέρες μας το στεγάζουμε συνήθως υπό την επιγραφή *της πολυσημίας*. Και καθώς, ελέω του μοντερνισμού, έχουμε πια περιπέσει στο άλλο άκρο, και την πολυσημία τη θεωρούμε παντού και πάντα *προτέρημα λογοτεχνικό* –το κείμενο είναι μια ασταμάτητη νοηματομηχανή, δεν μας λένε οι πλατυρρήμονες θεωριοκράτες;–, επόμενο είναι και κάθε είδους δυσκολία και ασάφεια κειμενική, ακόμη και την αθέλητη και τη φαιδρή, πλέον να τη συγχωρούμε, αποδίδοντάς της μίαν υποτιθέμενη –κατά φαντασίαν– βαθύνοια.

Παρακάμπτοντάς τα όλα αυτά τα άχαρα, προτείνω εδώ να μείνουμε στην συνδυαστική, ουχί όμως και αυθαίρετη σοφία του Παλαμά, που αριστοτελικώς παραφραζομένη θα μας έλεγε εν προκειμένω ότι, οσάκις έχουμε πράγματι κάτι να πούμε, *το λογοτεχνικώς ον λέγεται πολλαχώς*: και ευθέως και πλαγίως· και εμμέσως και αμέσως· και διαυγώς και γριφωδώς· και νέα σκέτα και περί διά γραμμάτου. □*ρμονίη παλίντονος...*

Όσο για την πολυσημία την άλλη, την εκτός λογοτεχνίας, στη γλώσσα της διπλωματίας την αποκαλούμε, ως γνωστόν, *δημιουργική ασάφεια*. Είναι ένας τρόπος αυτός από τις διαπραγματεύσεις μας να κάνουμε ότι βγαίνουμε όλοι κερδισμένοι. Και επειδή η γλώσσα της διπλωματίας είναι η γλώσσα της πολιτικής, και γενικά η δημόσια γλώσσα, που μέσα της συνεχονται και συγκρούονται όλα τα διακυβεύματα του συλλογικού μας βίου, φυσικό είναι την ίδια αυτή "δημιουργική ασάφεια" να τη βρίσκουμε και στα ιδιώματα της θρησκείας και της ιδεολογίας, της οικονομίας και της αγοράς, στα καθημερινά μας πάρε-δώσε αλλά και στο πλείστο των λεγόμενων κοινωνικών επιστημών. Σε όλους αυτούς τους χώρους, η δημιουργική ασάφεια είναι ως εκ των ων ουκ άνευ: απότοκη της ανάγκης του εκάστοτε ομιλητή να βρει έρεισμα για τους ισχυρισμούς του στους όρους τους κοινολεκτούμενους, και να συνδέσει τις αξιώσεις του με ιδεώδη πιο ευρέως παραδεκτά. Υπ' αυτή την έννοια, η πολυσημία/ασάφεια των γλωσσικών ενεργημάτων μας είναι κατάσταση ανυπερέβλητη, αντανακλά τις ες αεί ανυπερέβλητες αντιφάσεις και αντιπαλότητες των ανθρώπινων κοινωνιών.

Ο μόνος χώρος όπου η πολυσημία/ασάφεια δεν βρίσκει πεδίο δόξης λαμπρόν είναι στους όρους τούς αυστηρά τεχνικούς, ιδίως των λεγόμενων ακριβών ή θετικών επιστημών. Σ' αυτές, η μονοσημία, η κατά το δυνατόν αποκλειστική, η μονοσήμαντη φόρτιση μιας λέξης, είναι αρετή, η απόλυτη σαφήνεια πλεονέκτημα. Ο ιδεώδης επιστημονικός όρος είναι μονόσημος, ή έστω μονοσημική επιδιώκεται να είναι η χρήση του, εντός των οικείων του συμφραζομένων. Ο περιοδικός πίνακας των χημικών στοιχείων, το διωνυμικό σύστημα του Λινναίου, η ονοματολογία των ουράνιων σωμάτων, ιδίως η αρκτικολεκτική-αριθμητική, όλα αυτά στο ίδιο ιδεώδες κατατείνουν: την μονοσημική σαφήνεια.

Με αυτήν την έννοια θα λέγαμε ότι η επιστημονική-ορολογική γλώσσα βρίσκεται στους αντίποδες τόσο της κοινής μας γλώσσας, όσο και της γλώσσας της λογοτεχνικής, ότι αποτελεί το αρνητικό τους είδωλο. Και πάλι, είναι οι ποιητές που μας το δίνουν αυτό να το καταλάβουμε καλύτερα απ' τους άλλους. Ξέχνα την ακριβή μετάφραση, συμβούλευε λ.χ. τον Γερμανό μεταφραστή του *Άξιον εστί* ο Οδυσσεάς Ελύτης, που είχε σκοντάψει μεταξύ άλλων στα δημώδη ονόματα της ελληνικής χλωρίδας, όσα μνημονεύει εκεί ο ποιητής: διάλεξε λέξεις που *ν' ακούγονται* καλά στη δική σου γλώσσα, ο ήχος μετράει εδώ όχι το σημαϊνόμενο.

Και πράγματι – το *οζόνιο* και το *κάλλιο* και το *μαγκάνιο* και ο *χαλαζίας* του Ελύτη είναι πράγματα εντελώς διαφορετικά από εκείνα των χημικών και των ορυκτολόγων μας, το τιτάνιό τους είναι στους στίχους του, όπως γράφει, *αποπιτανωμένο*. Στη διηγετική προσπάθειά του ο ποιητής να δώσει μορφή στο όραμά του, και την λέξη την μονόσημη ακόμη την απαλλοτριώνει, την *ξανακαινουργιώνει*, όπως λέει ο ίδιος στα *Ελεγεία*, και έτσι αλλαγμένη την αναδιανέμει πλέον στους πολλούς ως λέξη παρθένα – της δίνει οσμή και γεύση και θερμοκρασία μοναδική: τη δική του. Και μια μόνο λέξη αν υπήρχε, γράφει στις *Δοκιμές* ο Σεφέρης, *ο ποιητής θα την έλεγε αλλιώς*.